

УДК 339.9(4):316.72:005.332.4
JEL Classification: B5, F6, F45

DOI: 10.37332/2309-1533.2023.2.18

Живко М.А.,
канд. екон. наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового інституту
міжнародних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина,
Ніпіаліді О.Ю.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансових технологій та банківської справи,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ КРАЇН

Zhyvko M.A.
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
deputy director of Bohdan Havrylyshyn education
and research institute of international relations,
Nipialidi O.Yu.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor at the department
of financial technologies and banking,
West Ukrainian National University, Ternopil

CIVILIZATIONAL DETERMINANTS OF SOCIAL AND ECONOMIC POLARIZATION OF COUNTRIES

Постановка проблеми. Сучасний світ стикається зі складною проблемою соціально-економічної поляризації, яка характеризується значними відмінностями у розподілі багатства, можливостей та доступу до ресурсів між різними країнами та регіонами. Ця проблема має серйозний вплив на якість життя населення, соціальну стабільність та мирне співіснування. Проте, надалі існує необхідність в ідентифікації джерел та факторів, які поглиблюють та визначають поляризацію.

У цьому контексті однією з найбільш важливих, але малодосліджених, областей є вивчення впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічну структуру країн. Культурні аспекти, історичні події, географічні особливості та інші цивілізаційні фактори можуть відігравати важливу роль у формуванні нерівності та поляризації між країнами, і навіть цілими регіонами.

Таким чином, постановка проблеми полягає в необхідності розкриття та аналізу взаємозв'язків між цивілізаційними факторами та соціально-економічною поляризацією для розуміння цього важливого явища та розробки стратегічних напрямків для її зменшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження проблем соціально-економічного розвитку країн з цивілізаційної точки зору є праці провідних зарубіжних науковців: Р. Барро, Д. Белла, Ж. Бодрійяра, Р. Вайбера, В. Вільямса, Дж. Вомака, Е. Гідденса, П. Друкера, М. Кастельса, К. Келлі, Дж. Кендріка, Ф. Махлупа, Й. Масуди, Ф. Найта, А. Неклесса, А. Нормана, Р. Патюреля, М. Пората, М. Портера, М. Райсса, Й. Рюегг-Штюрма, Д. Тапскотта, О. Тоффлера, А. Турена, Ф. Фукуями, П. Хіманена, Дж. Ходжсона. Проте, незважаючи на високий теоретичний та практичний рівень досліджень, поза увагою дослідників залишились проблеми впливу цивілізаційних факторів на соціально-економічну поляризацію країн.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз і вивчення впливу цивілізаційних факторів на соціально-економічну поляризацію країн з метою виявлення головних залежностей, розкриття їх нових тенденцій та розробки рекомендацій для зменшення їх негативного впливу на національну економіку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному глобальному економічному середовищі, де конкуренція є визначальним фактором досягнення інтересів, країни використовують різні моделі економічного розвитку, і це призводить до різних результатів у сфері економічного зростання та успішності досягнення поставлених цілей. Лідуючі країни (advanced economies) активно розвиваються і досягають високих темпів економічного зростання. Менш успішні країни (emerging markets) наздоганяють їхні досягнення, обираючи шлях наздоганяючого розвитку, але залишаються позаду вже нових досягнень. Країни, що розвиваються (developing countries),

використовують комбіновані моделі економічного розвитку, орієнтуючись на найкращі світові практики [1].

Важливо враховувати, що міжнародна економічна політика піддавалася впливу циклічних коливань у розвитку як глобальної економіки, так і національних економік. Це супроводжується переосмисленням ефективності економічних моделей. В наш час виникає ситуація, коли економічні моделі, які використовуються країнами, можуть втрачати свою практичну значущість та актуальність. У такому контексті конфронтація між мейнстрімом та інституційними школами стає виявом реальних трансформацій у світовій економіці та суспільстві. Ця конкуренція відображає різноманітні форми практичних реалій і визначає шляхи адаптації економічних моделей до нових умов та завдань.

Соціально-економічна поляризація, або розрив між рівнями доходів та можливостями різних соціальних груп та країн, є актуальною проблемою в сучасному світі. Цей розрив може мати серйозні соціальні, економічні та політичні наслідки. Однак, причини і фактори, що визначають цю поляризацію, залишаються предметом активного наукового дослідження цивілізаційних детермінант соціально-економічної поляризації країн, таких як культурні особливості, історичний досвід, географічне положення та інші, які відіграють ключову роль у формуванні певних рівнів соціально-економічної рівності або нерівності в різних країнах. Наслідки цієї поляризації можуть бути руйнівними для сталого розвитку та соціальної стабільності.

Спроби пояснити причини соціально-економічної поляризації та визначити шляхи її подолання вивчаються в різних аспектах наукового дослідження. Один із цих аспектів – цивілізаційні детермінанти соціально-економічної поляризації країн. Вони формують особливості і цінності суспільства та визначають його розвиток.

Перший ключовий аспект цивілізаційних детермінант – це культурні особливості. Кожна цивілізація має свої унікальні культурні риси та цінності, які впливають на економічний та соціальний розвиток. Наприклад, культура може визначати ставлення до підприємництва, роль жінок в суспільстві, сприйняття рівності, корупції, ставлення до соціального добробуту тощо. Ці культурні особливості можуть створювати обмеження для економічного зростання або, навпаки, сприяти йому.

Якщо економіка базується на виробництві, розподілі та споживанні товарів і послуг, то культура формує передумови до споживання та заощадження матеріальних благ, залучення у робочий процес і саме ставлення до роботи. Тому цілком справедливо, що економічна діяльність відбувається в певних соціальних та історичних контекстах і, з іншого боку, – вона також впливає на суспільство та культуру. Культурні характеристики суспільства впливають на фактори формування національного виробництва та ринків (рис. 1).

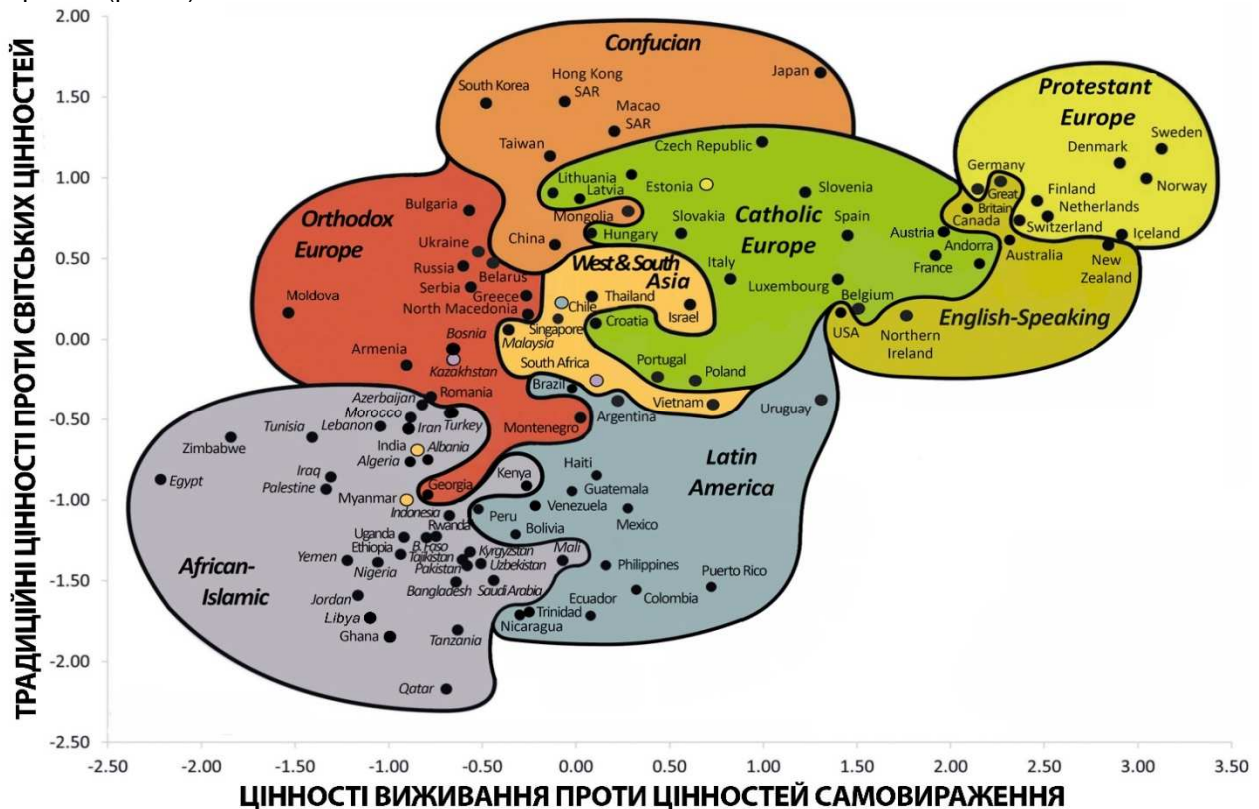

Рис. 1. Позиціонування країн в системі координат культурних цінностей світу
Р. Інглегарта та К. Вельцеля у 2023 р.

Джерело: [3]

Аналіз даних, проведений політологами Р. Інґлегартом та К. Вельцелем на основі світового дослідження соціальних цінностей World Values Survey (WVS), вказує на існування двох основних вимірів міжкультурних змін, які впливають на соціально-економічну поляризацію країн світу:

– Традиційні цінності проти світсько-раціональних цінностей: цей вимір відображає суперечність між традиційними, консервативними цінностями, спрямованими на збереження традицій, авторитетів і релігійних переконань, та сучасними, раціональними цінностями, які спрямовані на інновації, індивідуальну свободу і секуляризм. Перехід від одного полюсу цього виміру до іншого вказує на зміни в способі думати та сприймати соціальні норми і цінності;

– Цінності виживання проти цінностей самовираження: цей вимір відображає конфлікт між цінностями, спрямованими на виживання, які ставлять під загрозу життя та безпеку, і цінностями, спрямованими на самовираження, які підтримують індивідуальну самореалізацію і розвиток. Перехід від першого полюсу до другого вказує на зростання рівня безпеки і розвитку, що відображається відмінностями в соціальних практиках та цінностях [2].

Глобальна культурна карта, яку створили Р. Інґлегарт та К. Вельцель на основі цих двох вимірів, відображає позиціонування десятка країн світу за цими двома основними вимірами. Пересування вгору на цій карті вказує на перехід від Традиційних цінностей до Світсько-раціональних, а рух вправо вказує на перехід від цінностей Виживання до значень Самовираження. Ця карта дозволяє легше порівнювати та аналізувати культурні та ціннісні відмінності між різними суспільствами та країнами. Отже, аналіз даних WVS, допомагає розкрити основні виміри міжкультурних змін у світі та розуміти, як ці цінності впливають на суспільство і його розвиток. Це значний внесок у вивчення культурної динаміки та міжнародних відносин, який дозволяє допомагати краще розуміти складність соціально-економічної поляризації країн [4; 5].

Історична спадковість також відіграє важливу роль у формуванні соціально-економічних відмінностей між країнами. Історичні події, такі як колонізація, війни, революції та інші історичні фактори, мають всеохоплюючий вплив на сучасний стан суспільства і національні економіки. Наприклад, колоніальна спадковість може призвести до нерівних розподілів ресурсів та можливостей. Ця історична спадковість може створювати нерівні умови для різних країн і мати серйозні наслідки для їхнього соціально-економічного розвитку у майбутньому (табл. 1).

Таблиця 1

Основні елементи впливу історичної спадковості на соціально-економічну поляризацію країн

Елемент впливу	Характеристика
Колонізація	Багато країн зіткнулися з колоніальною історією, де іноземні колонізатори підкорювали та експлуатували їхні ресурси і населення. Ця колоніальна спадковість може призвести до нерівних розподілів природних ресурсів, багатства та влади в країні. Колоніальні влади часто створювали інституції, які сприяли їхньому володінню, і ці структури можуть продовжувати впливати на сучасні політичні та економічні системи.
Війни та конфлікти	Великі війни та конфлікти, такі як світові війни чи внутрішні революції, можуть мати руйнівний вплив на економічну структуру та інфраструктуру країни. Після війни необхідне відновлення та реформи, і якщо цей процес неефективний або супроводжується корупцією, то це може призвести до виникнення економічної поляризації.
Спадковість інституцій	Інституції, які сформувалися в минулому, можуть мати великий вплив на економічний розвиток. Наприклад, якщо в історії країни були встановлені інституції, які сприяли правам власності та підприємництву, то це може сприяти економічному зростанню. Навпаки, відсутність стабільних інституцій може обмежувати можливості розвитку.
Етнічні та релігійні конфлікти	Століття етнічних або релігійних конфліктів може призвести до руйнівного впливу на суспільство та економіку. Такі конфлікти можуть знищувати інфраструктуру, призводити до переміщення населення і створювати загальну недовіру, що заважає соціальному та економічному розвитку.

Джерело: побудовано авторами

Разом з тим, історична спадковість впливає на розподіл ресурсів, інституційну структуру, стійкість суспільства до конфліктів і багато інших аспектів [6]. Розуміння цих історичних детермінант є ключем до розробки стратегій для зменшення соціально-економічних нерівностей і сприяє сталому розвитку країн.

Географічні умови, такі як розташування країни, клімат та доступ до природних ресурсів, також можуть впливати на економічну динаміку. Наприклад, країни з обмеженими природними ресурсами можуть стикатися з обмеженими можливостями для економічного розвитку порівняно з країнами, що мають більше ресурсів. Ці фактори можуть визначати потенціал для економічного розвитку та впливати на конкурентоспроможність країни на світовому ринку (табл. 2).

Таблиця 2

Географічні фактори, що впливають на соціально-економічний розвиток країн

Фактори	Вплив на економічну динаміку
Розташування країни	
Геополітичне розташування	- близькість до інших економічно важливих ринків може сприяти зовнішній торгівлі та інвестиціям;
	- доступ до морських шляхів може полегшувати міжнародну торгівлю та транспортування товарів;
	- розташування в геополітично нестабільному регіоні може ставити під загрозу питання безпеки і інвестиційного клімату.
Клімат	
Природні катастрофи	- країни, що піддаються частим природним катастрофам, можуть стикатися з великими економічними втратами та нестабільністю;
Сільське господарство	- клімат впливає на можливості сільського господарства, яке є важливою галуззю в багатьох країнах. Суворий клімат може обмежувати сільське виробництво.
Доступ до природних ресурсів	
Наявність природних ресурсів	- країни з багатими природними ресурсами, такими як нафта, газ, мінерали або ліси, можуть мати додаткові джерела доходу та імпульси для економічного розвитку;
Ефективне використання ресурсів	- важливо, як країна використовує свої природні ресурси. Інфраструктура та технології можуть впливати на вибуття та ефективне використання цих ресурсів;
Екологічні наслідки видобутку	- надмірний видобуток природних ресурсів може призвести до екологічних проблем та спричинити втрату природного середовища.

Джерело: побудовано авторами

У таких умовах важливо зосередитися на розвитку інших конкурентних переваг, таких як людський капітал, інновації та вища якість освіти. Відправний пункт для економічного розвитку кожної країни унікальний і залежить від комплексу географічних, кліматичних та ресурсних умов, а також внутрішніх політичних та економічних чинників.

Географічне розташування та природні ресурси завжди відігравали важливу роль у формуванні структури економіки країн та економічну динаміку [7]. Також важливо враховувати, що ефективне використання цих ресурсів і захист природного середовища визначають сталість економічного розвитку країни. Розглянемо, які саме аспекти географії можуть впливати на економіку країни та її розвиток [8].

По-перше, географічне положення країни має велике значення для її торгівлі та доступу до ринків. Країни, розташовані ближче до ключових ринків або транспортних магістралей, мають природню конкурентну перевагу в торгівлі. Вони можуть легше експортувати свої товари та послуги, що сприяє економічному зростанню та розвитку. З іншого боку, країни, розташовані у віддалених або відокремлених регіонах, можуть стикатися з труднощами у забезпеченні доступу до ринків та інфраструктури, що може гальмувати їхній економічний розвиток.

Другий важливий аспект – це клімат та ґрунти. Погодні умови та типи ґрунтів визначають, які види сільського господарства можуть бути успішними у країні. Країни з вологим кліматом та родючими ґрунтами можуть розвивати сільське господарство та виробництво продуктів харчування. З іншого боку, країни з надмірною сухістю або поганими ґрунтами можуть бути обмежені у сільському господарстві та повинні зосередитися на інших галузях економіки.

Третім аспектом є доступ до природних ресурсів. Географічне розташування країни може визначити, чи є вона багатою на ресурси, такі як нафта, газ, мінерали, ліси та інші природні багатства. Країни з великими запасами цих ресурсів можуть розвивати експортно-сировинні галузі, що сприяє економічному зростанню. Однак це також може призвести до проблем, пов'язаних зі змінами в цінах на сировину та ризиками економічної залежності від одного ресурсу [9].

Четвертим аспектом є топографія та водні ресурси. Гори, річки та озера можуть впливати на інфраструктуру та можливості для виробництва енергії та транспорту. Наявність водних шляхів може сприяти розвитку транспортної та логістичної інфраструктури, що полегшує торгівлю та сприяє економічному розвитку країни.

П'ятий аспект – це наявність природних бар'єрів. Географічні бар'єри, такі як океани, пустелі або гори, можуть впливати на торгівлю та комунікації. Країни, розташовані на островах або в ізольованих регіонах, можуть стикатися з викликами у розвитку зовнішньої торгівлі, і це може впливати на їхню економіку [10].

Нарешті, географічні умови також можуть впливати на стійкість країни до природних катастроф, таких як землетруси, повені, урагани та інші природні катаклізми. Країни, які знаходяться в регіонах з високим ризиком таких подій, повинні вкладати значні ресурси у попередження та відновлення після катастроф, що може впливати на їхню економічну стійкість [11].

У підсумку, географічні умови мають значущий вплив на економічну динаміку країни. Вони визначають доступ до ресурсів, ринків та інфраструктури, впливають на типи економічної діяльності, які можуть бути успішними, і визначають стійкість країни до різних зовнішніх чинників. Розуміння цих географічних аспектів може допомогти країнам розробляти стратегії для сталого економічного розвитку і досягнення конкурентної переваги на світовому ринку.

Таким чином, цивілізаційні детермінанти соціально-економічної поляризації країн мають великий потенціал для дослідження і аналізу. Їх розуміння дозволяє відповісти на питання про те, як різні країни можуть оптимально використовувати свої унікальні особливості для досягнення сталого розвитку і соціальної справедливості.

Висновки з проведеного дослідження. Соціально-економічна поляризація країн є складним та багатограним явищем, що суттєво впливає на стабільність суспільства та рівень соціальної справедливості. Це явище обумовлене взаємодією різних детермінант, серед яких ключовими є економічні, соціокультурні, політичні, географічні та технологічні аспекти. Економічні фактори, такі як рівень економічного розвитку, інфляція, безробіття та інші, впливають на соціально-економічну поляризацію. Відмінності у рівні економічного розвитку регіонів та країн призводить до нерівного розподілу доходів та можливостей, зміцнюючи соціальні диспропорції. Соціокультурні особливості, включаючи культурні норми, цінності, етнічні та релігійні розбіжності, впливають на сприйняття та інтеграцію соціуму. Вони можуть сприяти або стримувати соціальну взаємодію та економічний розвиток, тим самим впливаючи на ступінь поляризації.

Політичні системи, рівень демократизації, корупція та стабільність політичного середовища мають суттєвий вплив на соціально-економічну поляризацію. Відсутність рівних можливостей та корупція можуть ускладнювати боротьбу з нерівністю.

Розташування країн, їхні географічні умови та доступ до природних ресурсів впливають на розвиток та можливості країн. Регіони з обмеженим доступом до ресурсів можуть бути схильнішими до економічної вразливості та соціальної нерівності. Рівень доступу до технологій та їх вплив на розподіл робочих місць та економічну динаміку може поглиблювати розриви між групами населення. Розумна технологічна політика може бути важливим інструментом для зменшення соціально-економічних нерівностей.

Врахування цих детермінант у формулюванні ефективних політик є критично важливим для зменшення соціально-економічної поляризації країн та створення більш справедливого та стабільного суспільства.

Література

1. Salazar-Xirinachs José Manuel, Nübler Irmgard, Kozul-Wright Richard. Transforming economies: Making industrial policy work for growth, jobs and development International Labour Office. Geneva, ILO, 2014. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_242878.pdf (дата звернення: 22.04.2023).
2. Inglehart R., Welzel Ch. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*. 2010. № 8 (2), pp. 551–567.
3. World Values Survey, Findings and Insights. World Values Survey. 2023. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (дата звернення: 22.04.2023).
4. Inglehart R. Cultural Evolution. Peoples Motivations are Changing and Reshaping World. Cambridge University Press. 2018. 273 p.
5. Fog A. A Test of the Reproducibility of the Clustering of Cultural Variables. *Cross-Cultural Research*. 2020. Vol. 55. pp. 29–57.
6. Milačić F. The negative impact of polarization on democracy. 2021. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/wien/18175.pdf> (дата звернення: 22.04.2023).
7. Gallup J. L., Sachs J. D., Mellinger A. D. Geography and Economic Development. URL: https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=0CDcQw7AJahcKEwiw-6r4mbKBAXUAAAAAHQAAAAAQAw&url=https%3A%2F%2Fbiblioteca.hegoa.ehu.eus%2Fdownloads%2F7770%2F%252Fsystem%252Fpdf%252F3905%252FGeography_and_economic_development.pdf&psig=AOvVaw2YcfugHTmF_Gd8Q--v004O&ust=1695059255410786&opi=89978449 (дата звернення: 22.04.2023).
8. Essay on Influence of Geography on Economic Development in the Light of Modern Improvements in Transportation and Communication. 2022. December 15. URL: <https://edubirdie.com/examples/essay-on-influence-of-geography-on-economic-development-in-the-light-of-modern-improvements-in-transportation-and-communication/> (дата звернення: 22.04.2023).

9. Treivish A. I. Geographical space as a mediator between population and economy. *Population and Economics*. 2019. Vol. 3(1). P. 5-20. URL: <https://doi.org/10.3897/popecon.3.e35372> (дата звернення: 22.04.2023).
10. Rickard St. J. Economic Geography, Politics, and Policy. *Annual Review of Political Science*. 2020. Vol. 23:1. P. 187-202. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-050718-033649> (дата звернення: 22.04.2023).
11. Baluga An., Carrasco B. The Role of Geography in Shaping Governance Performance. No. 73. December 2020. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/664936/sdwp-073-geography-shaping-governance-performance.pdf> (дата звернення: 22.04.2023).

References

1. Salazar-Xirinachs, Manuel, José, Nübler, Irmgard and Kozul-Wright, Richard (2014), Transforming economies: Making industrial policy work for growth, jobs and development (editors) International Labour Office. Geneva, ILO, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_242878.pdf (access date April 22, 2023).
2. Inglehart, R. Welzel Ch. (2010), "Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy", *Perspectives on Politics*, no. 8 (2), pp. 551–567.
3. World Values Survey (2023), World Values Survey, Findings and Insights, available at: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (access date April 22, 2023).
4. Inglehart, R. (2018), Cultural Evolution. Peoples Motivations are Changing and Reshaping World. Cambridge University Press, 273 p.
5. Fog, A. (2020), "A Test of the Reproducibility of the Clustering of Cultural Variables", *Cross-Cultural Research*, Vol. 55, pp. 29–57.
6. Milačić, F. (2021), The negative impact of polarization on democracy, available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/wien/18175.pdf> (access date April 22, 2023).
7. Gallup, J.L., Sachs, J.D. and Mellinger, A.D. Geography and Economic Development, available at: https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=0CDcQw7AJahcKEwiw-6r4mbKBxUAAAAAHQAAAAAQAw&url=https%3A%2F%2Fbiblioteca.hegoa.ehu.eus%2Fdownloads%2F7770%2F%252Fsystem%252Fpdf%252F3905%252FGeography_and_economic_development.pdf&psig=AOvVaw2YCfugHTmF_Gd8Q--v004O&ust=1695059255410786&opi=89978449 (access date April 22, 2023).
8. Essay on Influence of Geography on Economic Development in the Light of Modern Improvements in Transportation and Communication, 2022, December 15, available at: <https://edubirdie.com/examples/essay-on-influence-of-geography-on-economic-development-in-the-light-of-modern-improvements-in-transportation-and-communication/> (access date April 22, 2023).
9. Treivish, A.I. (2019), "Geographical space as a mediator between population and economy", *Population and Economics*, Vol. 3(1), pp. 5-20, available at: <https://doi.org/10.3897/popecon.3.e35372> (access date April 22, 2023).
10. Rickard, St.J. (2020), "Economic Geography, Politics, and Policy", *Annual Review of Political Science*, Vol. 23:1, pp. 187-202, available at: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-050718-033649> (access date April 22, 2023).
11. Baluga, An. and Carrasco, B. (2020), The Role of Geography in Shaping Governance Performance, no. 73, December, available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/664936/sdwp-073-geography-shaping-governance-performance.pdf> (access date April 22, 2023).